

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2024

Cilt/Volume: 2024

Sayı/Issue: 2

İbn Battuta Seyahatnamesinde Sivas Multan ve Granada Şehirleri

Sivas Multan and Granada Cities in Ibn Battuta's Travelogue

Sümeyye Ergün Altun*

Umut Doğan**

Özet

14. yüzyılın en önemli seyyahlarından biri olarak kabul edilen İbn Battuta (1304-1369) ve Seyahatnamesi çağdaşı olan diğer seyahatnamelere göre mekânsal referansları doğrulanabilir olduğu için bu çalışmada tercih edilmiştir. 11. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında önemli başkentler olarak kabul edilen Granada, Marakesh, Cordoba, Sevilla, Sivas, Konya, Şiraz, Multan, Yeni Delhi, Lahore, İstanbul, Viyana, Roma, Kahire ve Bağdat şehirleri kendi dönemlerinin “Altın Çağı” olarak nitelendirilen bir dönemi yaşadıkları kabul edilmektedir. Bu şehirlerarasından günümüzde buldukları ülkeler içerisinde başkent olmayan ve büyükşehir niteliği taşımayan Granada, Multan ve Sivas şehirleri seçilmiştir. Şehirlerle ilgili bilgi ve belge kaydının yetersiz olması nedeniyle şehirlerin o dönemdeki biçimleniş öyküsü ve plan kurgusu büyük oranda muğlaktır. Bu doğrultuda İbn Battuta'nın Rihle eserinden yararlanılarak elde edilen mekânsal referanslı bilgiler ile şehirlerin biçimleniş öyküsü ve somut planları oluşturulmuştur. Çalışmada İbn Battuta'nın tabiri ile dönemin ‘başkentlerinden’ olan Granada, Multan ve Sivas hakkındaki bilgiler incelenmiş şehirlerin tasvirleri ve yöneticileri ile ilgili

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: sumeyyeergun4@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0434-0507.

** Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi, umutdogan@erciyes.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6283-528X.

Atıf/Citation: Altun, S.E., Doğan, U. (2024). İbn Battuta Seyahatnamesinde Sivas Multan ve Granada Şehirleri. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2024 (2), 196-216.

Geliş/Received: 24.07.2023

Kabul/Accepted: 08.06.2024.

bilgiler derlenmiştir. Çalışmada, bu üç şehrin 13 ve 14. yüzyıllara ait mevcut minyatür ve gravürler incelendikten sonra 19. yüzyıla ait planlar üzerinde Adobe çizim programlarından yararlanılarak 13. yüzyıla ait haritalar oluşturulmuştur. İbn Battuta'nın eserinde Granada Şehri'nin büyüklüğünden ve refahından bahsedilmiştir. Eserde Multan Şehri ile ilgili şehrin girişinde tüccarlardan vergiler alındığından, büyük bir ticaret merkezi olduğundan ve Rajaların (vali) saraylarından bahsedilmiştir. Seyahatnamede Sivas ziyareti ile ilgili olarak ise şehrin Anadolu Selçuklu ve İlhanlıların ardından Eretna Bey'in himayesinde olduğundan Eretna Bey'in sarayından, şehrin refahından ve misafirperverliğinden bahsedilmiştir. Bu ve benzeri birçok bilgi ışığında 13. yüzyıla ait minyatürün ve gravürlerin sınırları ile 19 yüzyıla ait haritalar karşılaştırılarak yeni görseller oluşturulmuştur. Sonuç olarak çalışma konusu olan şehirler için mekânsal biçimlenişi oluşturan temel strüktür analizi yapılmış ve 13-14. yüzyılda bu şehirlere dair plan şemaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Battuta, Seyahatname, Sivas, Multan, Granada.

Abstract

Ibn Battuta (1304-1369) considered one of the most important travellers of the 14th century, and his Travelogue were preferred in this study because their spatial references are verifiable compared to other contemporary travelogues. Between the 11th and 15th centuries, the cities of Granada, Marakesh, Cordoba, Seville, Sivas, Konya, Konya, Shiraz, Multan, New Delhi, Lahore, Istanbul, Vienna, Rome, Cairo and Baghdad, which are regarded as important capitals, are accepted to have experienced a period characterised as the "Golden Age" of their respective periods. In this study, the cities of Granada, Multan and Sivas, which are not capital cities and do not qualify as metropolises in the countries in which they are located today, were selected among these cities. Due to the insufficiency of information and documentary records about the cities, the story of their formation and the plan of the cities at that time is largely ambiguous. In this direction, the formation history and concrete plans of the cities were created with the spatially referenced information obtained from Ibn Battuta's Rihle. The study analyses the information on Granada, Multan and Sivas, which Ibn Battuta calls the 'capitals' of the period, and compiles descriptions of the cities and information on their rulers. After examining the existing miniatures and engravings of these three cities from the 13th and 14th centuries, maps of the 13th century were created by using Adobe drawing programmes on 19th century plans. In Ibn Battuta's work, the size and prosperity of Granada City is mentioned. In the work, the city of Multan is mentioned at the entrance of the city, where taxes are collected from merchants, it is a large trade centre and the palaces of Rajas (governors) are mentioned. Regarding the visit to Sivas, the travelogue mentions that the city was under the patronage of Eretna Bey after the Anatolian Seljuks and Ilkhanids, Eretna Bey's palace, the prosperity and hospitality of the city. In the light of this and many similar information, new visuals were created by overlapping the boundaries of the miniature and engravings of the 13th century with the maps of the 19th century. As a result, the basic structure that constitutes the spatial formation for the cities that are the subject of the study has been analysed and the plan schemes of these cities in the 13th-14th centuries have been tried to be revealed.

Keywords: Ibn Battuta, Travelogue, Sivas, Multan, Granada.

Giriş

Çalışmada öncelikli olarak seyahatnamenin güvenilirliği ve başkent kavramlarına değinilmiştir. Daha sonra 13. yüzyılda Granada, Multan ve Sivas şehirlerinin genel durumundan ve şehirleşme yapısından bahsedilmiştir. Her şehrin seyahatnamedeki bölümü ayrı birer başlık altında incelenmiştir. Bu 3 şehrin karşılaştırması, değerlendirme ve sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

Orta Çağ'ın en büyük Müslüman seyyahı olarak kabul edilen İbn Battûta 1304'de Fas'ın Tanca kentinde dünyaya gelmiştir (Aykut, 2010). Ailesi Berka'dan Tanca'ya göç etmiştir. İbn Battûta Seyahatnamesinde ailesinin kadılık yaptığını söylemektedir. Nitekim kendisi de çeşitli yerlerde kadılık yapmıştır. Tâmesnâ kadısı iken 1369 yılında vefat etmiştir. İbn Battuta'nın Seyahatnamesi “Tuhfetü'n-nüzzâr fi gara'ibi'l-emsâr” ve “acâ'ibi'l-esfâr” olarak da adlandırılmaktadır (Ceran, 2013). Literatürde ise “Rihletü İbn Battûta” adıyla bilinmektedir. Yaklaşık 28 yıl çeşitli aralıklarla gezisini sürdürmüş ve bu gezilerini İbn Cüzey el-Kelbî' ye aktarmıştır. İbn Cüzey el-Kelbî'nin ilaveleriyle İbn Battûta Seyahatnamesi ortaya çıkmıştır (Ceran, 2013).

Granada, Marakesh, Cordoba, Sevilla, Sivas, Konya, Şiraz, Multan, Yeni Delhi, Lahore, İstanbul, Viyana, Kahire ve Bağdat şehirlerinin, 11. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında altın çağ olarak nitelendirilen bir dönem içerisinde olduklarını ve dönemin önemli başkentlerinden oldukları kabul edilmektedir. Ancak bu çalışmada şehirler belirlenirken 13. yüzyılda başkentlik yapmış, günümüzdeyse 13. yüzyıldaki idari konumlarının yanı sıra üretim, istihdam, eğitim durumları açısından daha alt sıralarda yer alan göç vererek nüfusta azalma yaşamış 3 şehir olan Granada, Multan ve Sivas şehirleri çalışma konusu olarak belirlenmiştir. Konya, Lahore, Cordoba, İstanbul bu değerlendirmeler sonucunda büyükşehir oldukları için çalışma dışında bırakılmıştır. Günümüzde Sevilla İspanya'nın Endülüs Bölgesinin, Yeni Delhi Hindistan'ın, Viyana Avusturya'nın, Bağdat Irak'ın başkenti, Kahire Mısır'ın başkenti oldukları için bu çalışma kapsamı dışında kalmışlardır. Marakesh ve Granada'nın fiziki yakınlığı ve yaşamış halkın benzerliği nedeniyle ikisi arasından Avrupa kıtasında yer alan Granada şehri tercih edilmiştir. Bu çalışmada en batıdaki şehir Granada olacaktır. İkinci şehir bu özelliklere sahip en doğuda kalan tek şehir olan Multan'dır. Üçüncü şehir ise günümüzde Türkiye sınırları içerisinde bulunan, tarihte üzerinden geçen ticaret yolları çokluğuyla bilinen ve coğrafi konumu sebebiyle iki şehrin arasında yer alan Sivas olarak belirlenmiştir.

Nüfus büyüklüklerine göre sıralandığında Granada İspanya'nın en büyük 17. şehri, Multan Pakistan'ın en büyük 8. şehri ve Sivas Türkiye'nin en büyük 25. şehridir. İspanya'nın Endülüs bölgesinin başkenti Sevilla'dır ve Granada bu bölgede 4. sırada yer almaktadır. Multan ise Pakistan'ın Pencab bölgesinde yer almaktadır. Pencab bölgesinin merkezi ise Lahor'dur. Nüfus büyüklüğüne göre Multan Pencab'ın 4. En büyük şehridir. 13. Yüzyılda ise bu coğrafyanın Delhi'den sonra en büyük şehri olmuştur. Sivas ise Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. Nüfus büyüklüğüne göre İç Anadolu Bölgesinin 5. en büyük şehridir. 13. yüzyılda ise Anadolu Selçuklu devletinde Konya ile birlikte en büyük şehir olduğu bilinmektedir. Üç şehrin de buldukları ülkelerde nüfus büyüklükleri ve ülke sıralamasında geçmiş nüfus sayısına göre değer kaybettikleri anlaşılmaktadır.

Şehirler	Durumu	Açıklama
İstanbul Konya Cordoba Şiraz	Büyükşehir	13. yüzyılda başkent olan bu şehirler buldukları ülke ve bölgelerde büyükşehirlerdir.
Delhi Madrid Viyana Bağdat Kahire	Başkent	Tarihsel önemlerinin yanı sıra halen yer aldıkları ülkelerin başkentleridir.
Sevilla Lahor	Bölgesel Merkez	Endülüs ve Punjab Bölgelerinin merkezi olan bu şehirler hala yönetim merkezi olarak kullanılmaktadır.
Marakeş	Fas'ın ilk Başkenti	Konumu ve yüzyıl farkı ve Granada'ya olan yakınlığı nedeniyle seçilmemiştir.

Görsel 1: 13. yüzyılda başkent olan bazı şehirlerin günümüzdeki durumları ve neden seçilmediklerine dair açıklamaları

1. İbn Battuta Seyahatnamesinin Bilimsel Çalışmalar İçin Güvenilirliği

Bu çalışmada Yapı Kredi yayınlarından çıkarılan 2010 yılında A. Sait Aykut tarafından hazırlanan İbn Battuta Seyahatnamesi incelenmiştir. Aykut (2010:17) İbn Battuta'nın bu eserinin literatüre katkı sağlayacak nitelikte olduğundan ve dönemin diğer kaynaklarıyla

doğrulanabilirliğinden bahsetmiştir. Thomas J. Abercrombie, National Geographic sponsorluğunda İbn Battuta'nın rotasını takip ederek yaptığı çalışmada bu eserin güvenilirliğine katkı sağladığını, bundan önce Türkçeye yapılmış çevirilerin ve sadeleştirmelerin çok eksik ve yetersiz olduğundan bahsetmiştir (Aykut, 2010: 42). İbn Battuta ile çağdaş sayılabilecek Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldun, İbn Battuta ile görüşmüş ve eserlerinde ondan bahsetmişlerdir (Aykut, 2010;18 ve Ceran, 2013). Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in El İhata fi Ahbari Gırnata eserinde edinilen bilgiler ile İbn Battuta'nın Seyahatnamesindeki Granada bilgileri tutarlılık göstermektedir. Ayrıca Agha Mahdi Hussain'in Delhi Sultanlığı hakkında yaptığı araştırmada bu kaynağın doğruluk oranını artırmaktadır. Farklı ülkelerden bilim insanları kendi araştırma bölgeleri için yaptıkları incelemelerde kitabın çok kıymetli olduğundan ve bilgilerin doğruluğundan bahsederek teyit etmişlerdir (Ceran, 2013).

Granada ile ilgili yapılan araştırmalarda İbn Battuta'nın verdiği bilgilerin diğer seyyahlara kıyasla daha doğrulanabilir yazılar olduğundan bahsedilmiştir (Ceran, 2013). İbn Battûta, Marko Polo ile birlikte Orta Çağ'ın en büyük seyyahlarından birisidir. Ancak İbn Battuta'nın çok daha geniş bir gezi güzergâhı ve üç kıtada da en önemli kültür merkezlerine ulaşması sebebiyle Marko Polo'yu geride bıraktığı söylenmektedir (Ceran, 2013). Ayrıca İbn Battûta gezdiği birçok ülkede sosyal hayata karışmış, evlilikler yapmış ve hatıralarını güvenilir birine yazdırmıştır. "Marko Polo'nun seyahatnamesine birçok hayali hikâye katıldığı bilinen bir husustur. Ayrıntıları asla ihmal etmeyen İbn Battuta eserinde insan unsuruna en fazla yer veren seyyahtır. Çeşitli milletlerin giyim kuşamı, âdetleri ve inançları hususunda ayrıntılara inmesi bazı araştırmacılar tarafından ilk antropologlardan bazılarınca da ilk etnologlardan sayılmasına yol açmıştır. İbn Battûta, gezdiği ülkelerin coğrafyası ve ekonomisi hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir."(Ceran, 2013). İbn Battuta güzergâhında önce doğuya (bu çalışmada incelenen şehirlerden ilk olarak Multan'a) daha sonra Avrupa'ya (Granada'ya) ve son olarak Anadolu'ya (Sivas'a) ulaşmıştır. Görsel 1'de İbn Battuta ve Marco Polo'nun dünya haritası üzerinde güzergâhları görülmektedir.

Görsel 2. İbn Battuta Güzergâhı (Sögüt, 2017)

2. 13. yüzyıl ve Başkent Kavramı

Çalışmaya başlarken, 13. yüzyılda başkent olarak nitelendirilen bu şehirlerin analizlerinden önce “başkent” kavramına değinilmesi yerinde olacaktır. “Geleneksel bakış açısıyla ele alındığında, her kentin kendi alt bölgesi ve sınırları içerisinde düzenleme, yönlendirme ve yönetme işlevleri yerine getirdiği kabul edilen bazı durumlarda, daha geniş alanları kapsayan bölgelerde ve hatta tüm ülkede yönetme işlevine sahip kentler başkent olarak tanımlanır. Bir yerin yönetme işlevine sahip olması siyasal iradeye ve meşruluğa dayalıdır. Başkentlik niteliği taşıyan kentler, ülkeyi yönetenler tarafından yönetim özelliği olarak kabul edildiği sürece başkent olarak kalmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, başkent in sahip olduğu en temel koşul olan yönetme işlevi, o kenti başkent ilan eden siyasal bir kararın ve onun arkasındaki iradenin varlığına dayanmaktadır.” (Çınar, 2004:18-19).

Avrupa tarihinde 5. yüzyıl ile 10. yüzyıl arasında Roma İmparatorluğunun çöküşüyle Avrupa genelinde de kente dayalı ekonomik sistemler çökmüş, bazı kentler önemlerini yitirirken, bazı kentler ise tarih kayıtlarından silinmiştir. Roma nüfusu Karolenjler Döneminde 1 milyondan 20 bin kişiye kadar düşmesi buna örnek olarak verilebilir (Saday, 2020). Viyana gibi şehirler de tarihi kayıtlardan neredeyse silinme durumuna gelmiş, 11. yüzyılda kentler tekrar canlanmaya başlamıştır (Sebetci, 2016). Dönem Baronları ve Lordları kontrolü ellerinde tutmak için tek bir yönetim şehrine bağlı kalmayıp devleti bir saraydan ya da tek bir merkezden yönetmek yerine hüküm sürdükleri her bölgeye gitmişlerdir. Kentlerde yaşanan olayları, ticari

durumları, tarım faaliyetlerini yakından takip etmişlerdir. O dönemlerde büyük kentlerin ortadan kalktığı görülmektedir. 11. yüzyıldan itibaren kentler ulus devletler olarak görülmeye başlanmıştır. “Evrimleri kendi içsel dinamikleriyle gerçekleştiren başkentler: Bu başkentler uzun bir geçmişe sahiptir ve başkentlik niteliklerini kesintisiz sürdürmüşlerdir. Londra, Paris, Viyana gibi başkentler bu gruba girer. Roma İmparatorluğu döneminde Viyana ve Londra küçük bir garnizon, Paris de mütevazı bir kentti. Batı Roma'nın yıkılmasından sonra hepsi kent niteliğini yitirdi. Roma ve Paris sadece piskoposluk kenti olarak varlıklarını sürdürdüler. 10. ve 11. yüzyılda kentler yeniden canlanmaya başladı. Viyana 1200 yıllarında Roma'nun dört katı büyüklüğünde bir kent oldu. 13. yüzyıldan sonra ise Habsburg'ların merkezi oldu.”(Çınar, 2005: 51).

13. yüzyılda başkent olarak nitelendirilen şehirlerden birisi olan Granada, Gırnata Beni Ahmer Emirliğinin yönetim merkezi olmuştur (Yiğit, 2017). Yöneticiler El Hamra Sarayı yapıldıktan sonra orada yaşamaya başlamışlardır.

13. yüzyılda Hint toprakları için Dasti (1998), 13. yüzyılda ticaretin kalbi Multan'da atmaktaydı hatta bundan dolayı Hintli tüccarların tamamına Multani (Multanlı) denildiğini vurgulamıştır. (Dasti, 1998: 37). İbn Battuta, Multan Şehri için Delhi Türk Sultanlığının Moğol sınırında bulunan Sind Eyaletinin başkenti olduğunu söylemektedir. Ancak şehri Moğollardan kurtaran valiler özerkliklerini ilan ederek 13. yüzyılda Multan'ı başkent ilan etmişlerdir. Bununla birlikte şehzadelerin eğitim gördüğü ve yönettiği en önemli şehirlerinden birisi olmuştur (Tanrıverdi, 2019).

13. yüzyılda Anadolu incelendiğinde ise Sivas'ın kervan yollarının kesişim noktası olan bir ortaçağ başkenti olduğu literatürde geçmektedir (Yamaçlı ve Koç, 2017). O dönemde Sivas Anadolu Selçuklu Devleti sınırları içerisinde yer alan coğrafi konumu nedeniyle oldukça önemli bir şehirdir. Sivas; Irak, Suriye, İran, İstanbul, Konya, Kayseri, Tokat ve Malatya gibi iç ve dış ticarete yön veren yolları birbirine bağlayan merkez olarak kabul edilmektedir (Akbulut, 2009). Sivas şehri Kuzey-Güney ve Doğu-Batı aksında en önemli ticari merkez olmuştur. Sivas, Anadolu Selçuklu Devleti Başkenti Konya ile birlikte padişahların ve meliklerin ikinci bir merkez olarak kullandıkları bir şehir olmuştur. Hatta bazı hükümdarların sadece Sivas'ı merkez olarak kullanmalarından dolayı Sivas şehri de Anadolu Selçuklu başkentlerinden birisi olarak adlandırılmaktadır (Denizli, 1998: 16). Sivas şehrinde yeri tam olarak bilinmemekle birlikte Selçuklu Sarayı olduğu söylenmektedir (Uzunçarşılı ve Edgüer, 2014). Halihazırda devam eden Sivas Tarihi Kale kazısında Selçuklu saray kalıntlarına rastlandığı kazı arkeologları tarafından söylenmiştir ancak kazı devam ettiği için

raporlandırılmamıştır. Tüm bu bilgilerin ardından günümüze gelindiğinde ise Granada, Multan ve Sivas şehirlerinin yönetim merkezi olmadıkları görülmektedir. Bu çalışmada geçmişte ki zenginlikleri göz önüne alınarak bu 3 şehir incelenmeye çalışılmıştır.

3. 13. Yüzyılda Granada, Multan ve Sivas'ın Sosyokültürel ve Şehirleşme Yapıları

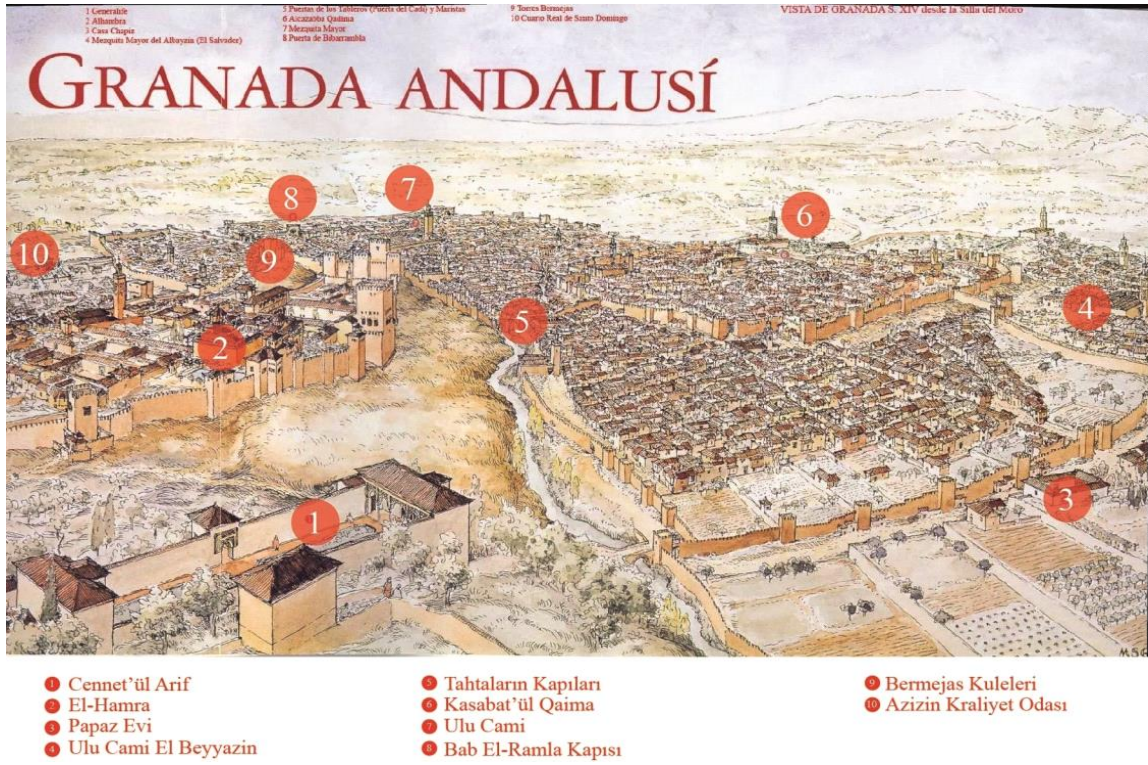
13. yüzyıla kadar Avrupa'da piskoposluklara bağlı Roma bölgesel sivilleri hariç çok az sayıda tam işlevli şehir olduğundan bahsedilmektedir (Sebetci, 2016). Granada 11. yüzyılda kentleşmeye başlasa da İber yarımadasında 8. yüzyıl ile başlayan İslamlaşma ve Arap kültürü yayımları etkisinde kalmıştır (Adıgüzel, 2019). 13. yüzyılda Granada, Avrupalı Müslümanların, Arapların ve Hristiyan Katalanların yaşadığı bir kent haline gelmiştir (Emre, 2016). Anadolu ve Hint alt kıtasında da benzer şekilde değişen bir kültür etkisinde dönüşen kentlerden söz edebiliriz. Anadolu'nun hâkimiyeti ise Türklerin eline geçmiş ve Türkler kültürel özelliklerini şehirlere yansıtmışlardır (Tanrıverdi, 2019). Aynı zamanda Hint alt kıtası da bu dönemde değişen yönetimler ve çok çeşitli kültürler sebebiyle farklılıklar göstermeye başlamıştır. 13. yüzyıla kadar Multan kendi içerisinde benzer insanların yaşadığı bir şehirken 8. yüzyıldan sonra Araplar, Türkler ve Moğolların tesiri ile kozmopolit bir yapıya doğru dönüşmüştür (Abel, 2017). Anadolu ve Asya'da ise durum daha farklı ilerlemiştir. Doğuda, Asya'nın ve Arap Yarımadasının kalkınmasıyla medreseler yapılmış, imar edilen şehirler yükselmeye başlamıştır. Aynı zamanda Avrupa'nın güneyinde gelişen bir medeniyet olan Endülüs ile birlikte şehirlerin imarı gelişmeye başlamış ve yeni şehirler imar edilip yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. Bu dönemlerde birçok âlim eğitim için seyahat etmiştir. Karada gelişen ticaret yolları kültürlerin taşınmasına da sebep olmuştur. Anadolu ise bu ticarete önemli bir noktada yer almıştır. 13. yüzyıldan itibaren Türklerin İslamiyet'in etkisine girmesiyle birlikte şehirlerin üzerinde bazı etkilerin görüldüğünü söylemek mümkündür (Can, 1995). Can (1995) İslam şehirlerinin büyük ortak özelliklerini olmadığını ama şu 3 ortak özelliğinin olduğundan bahsetmiştir. İlk olarak "kale", hükümdarın veya yöneticinin ikamet ettiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaleler genellikle şehrin en güçlü merkezi noktasında bulunmaktadır. İkinci olarak ise "şehristan" olarak adlandırılan yer şehrin asıl konumlandığı ve şehir halkı ile zanaatkârların bulunduğu bölümdür. Şehristanda daha kentli bir yaşam sürdürülmektedir. Son olarak da "rabad" bölümünden bahsedilebilir (Can,1995). Bu bölüm şehrin taşra kesimi olarak nitelendirilebilir. Rabatlarda göçebelikten yerleşik hayata yeni geçen veya hâlâ kısmi olarak göçebe olan halk yaşamaktadır. Bu bölgede genellikle pazarlar kurulup ticari faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Boz, 2014). Bu üç kavram 13. yüzyılda Granada, Multan

ve Sivas içinde geçerli olan kavramlardır. Bu tanımlar şehir yapılarını ve içinde yer alan farklı sosyal grupları anlamamızı ve benzerlik kurmamızı sağlamaktadır.

11. yüzyılda Granada, Multan ve Sivas'ın şehirlerin ticari ve ilmi faaliyetlerinin gelişmeye başladığını 13. yüzyılda da daha büyük bir ivme kazandığını söyleyebiliriz. İbn Arabi'den Mevlana'ya, İbn Haldun'dan İbn Hatibe, Marco Polo'dan Bahauddin Zekeriyya'ya ve Yunus Emre'den Hacı Bektaş-ı Veli'ye kadar birçok âlim bu yüzyılda yaşamıştır. İbn Battuta ise 14. yüzyılın hemen başında yaşamış ve seyahatnamesini yazmıştır. Bununla birlikte 13. yüzyılda Granada'da Yusufiye Medresesi, Sivas'ta Gök Medrese, Çifte Minareli Medrese, Buruciye Medresesi, Şifahiye Medresesi ve İhsaniye Medresesi, Multan'da Medresiyi Firuze, Medreseyi Minhaj, Bahaddin Zekeriya Hangahı, Kaşani Medresesi bulunmaktadır (Dasti 1998, Durrani 1991, Khan 1983, Denizli 1995). 13. yüzyılda yapılan veya kullanılan eğitim yapılarının hepsi günümüze kadar ulaşmamış olsa da bu yapıların kalıntıları ve günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu yapılar kentlerin gelişiminin mekânsal düzeyde izlerini sürebilmemizi sağlamaktadır.

4. İbn Battuta Seyahatnamesinde Granada

İbn Battuta Seyahatnamesinde Granada'da yer alan El Hamra Sarayına gittiğini sanatkârane bir şekilde inşa edilen yapının eşi benzeri olmadığını söylemektedir. İbn Battuta şehirden bir mil uzakta, ırmak kıyısında sıcak su kaynağı olduğunu, orada erkek ve kadınlar için özel hamamlar bulunduğundan bahsetmiştir. Bu hamam kültürü günümüzde de turistik hamam olarak El Hamra'nın yakınlarında devam etmektedir. İbn Battuta El Hamra Sarayından sonra Endülüs ülkesinin merkezi/başkenti olan Granada'ya geldiğini yazmıştır. Granada hakkında dünyada eşi benzeri olmayan bir şehir olduğunu söylemektedir. Büyük ve güzel bir şehir olduğundan, şehrin 40 millik geniş bir alanda kurulduğundan bahsetmektedir. 40 mil yaklaşık 103 km² 'lik geniş bir alana karşılık gelmektedir. Genil nehrinin şehri ortadan ayırdığını ve başka ırmaklarında (Darro) bulunduğunu söylemektedir. Art arda bahçeler, yeşillikler, köşkler ve üzüm bağlarının şehrin her yerinde bulunduğundan da bahsetmektedir. Bu bilgiler ışığında halka açık planlı yeşil alanlar olduğunu anlayabiliriz. Diğer kaynaklarda Granada'nın bağlar ve bahçelerle dolu bir dağ olduğunu (Jose, 2007), mesire yerlerinden birinin de Aynu'd-Dem (Aynal Damar/Gözyaşı membaı) diye adlandırılan nokta olduğunu eşi benzerinin olmadığını söylenmektedir (Aykut, 2010: 720). 13. yüzyılda Granada'nın sulama altyapısının güzel kurulduğunu bu yüzden güzel bağ ve bahçeleri olduğunu söylemek mümkündür (Jose, 2007). Görsel 2'de resmedilen çizimde bu bağ ve bahçeleri görebilmekteyiz. Şehrin etrafında yoğunlaşan bahçeler dikkat çekmektedir.

Görsel 3. 14. yüzyılda Granada Şehrine ait bir çizim (URL1)

İbn Battuta Granada için dillere destan bir şehir vurgusu yapmıştır. Seyahatnamesinde ünlü şairler tarafından Granada ile ilgili yazılmış şiirlere de yer vermiştir. Şiirler de Granada'nın yurtsuzlara yurt olduğundan halkının ahlaklı ve güzel olduğundan bahsetmektedir. İbn Battuta Granada Sultanının kente ulaştığında hasta olduğunu bu yüzden annesi tarafından altın dinarlar gönderildiğinden bahsetmektedir. Granada'da karşılaştığı iyi insanların mesleklerinden de bahsetmiştir. Bunlar; başhekim, müderris, fıkıh bilgini, hatip ve yine hekimlik yapan âlimlerdir. Bu görüşmeler ile hem halk hem de şehrin ileri gelenleri hakkında bilgi toplamamızı sağlamaktadır (Aykut, 2010: 721). Ayrıca Granadalı seçkinlerinden oluşan bir gruptan bahsetmektedir. Bu grup ünlü âlimler ve onların soyundan gelen diğer ilim adamlarından oluşmaktadır. İbn Battuta ziyareti boyunca oradaki hankâhta kaldığını ve kaldığı günlerde bolca ikramlar gördüğünü söylemektedir. “Manevî güzelliği ve bereketi ile ünlenmiş Râbitatü'l-Ukab adlı tekkeyi ziyaret ettik. Ukab, Garnâta'ya 8 mil uzaklıkta bir dağdır. Bugün artık harabe olan Elbire şehri civarındadır.” bölümünden şehir çeperinde de eğitim amaçlı bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kendi memleketlerine benzediği için Granada'yı yurt edinmiş bir grup yabancı sufî talebe ile karşılaştığından bahsetmektedir. Bu 6 Sufiden birisi Anadolu'dan gelen Hacı İbrahim Konevî, diğer ikisi de Hindistan'dan gelen Hindistanlı Hacı Ali ve Hindistanlı Hacı Reşid'dir. Burada kendi memleketlerine ne yönden benzerlik kurulduğu tam olarak bahsedilmemiş olsa da Granada'nın Anadolu ve Hindistan şehirlerinde yaşayan halk

tarafından benimsendiği ve benzetildiği kanaati çıkarılabilmektedir (Aykut, 2010: 722). Görsel 3'te Şehrin iki büyük dağ üzerinde yer aldığı ve şehir girişinin kalabalık resmedildiği görülmektedir.

Görsel 4: 16. yüzyılda Granada Şehrine ait Gravür, İki Tepe Albaicin, Alhambra (URL2)

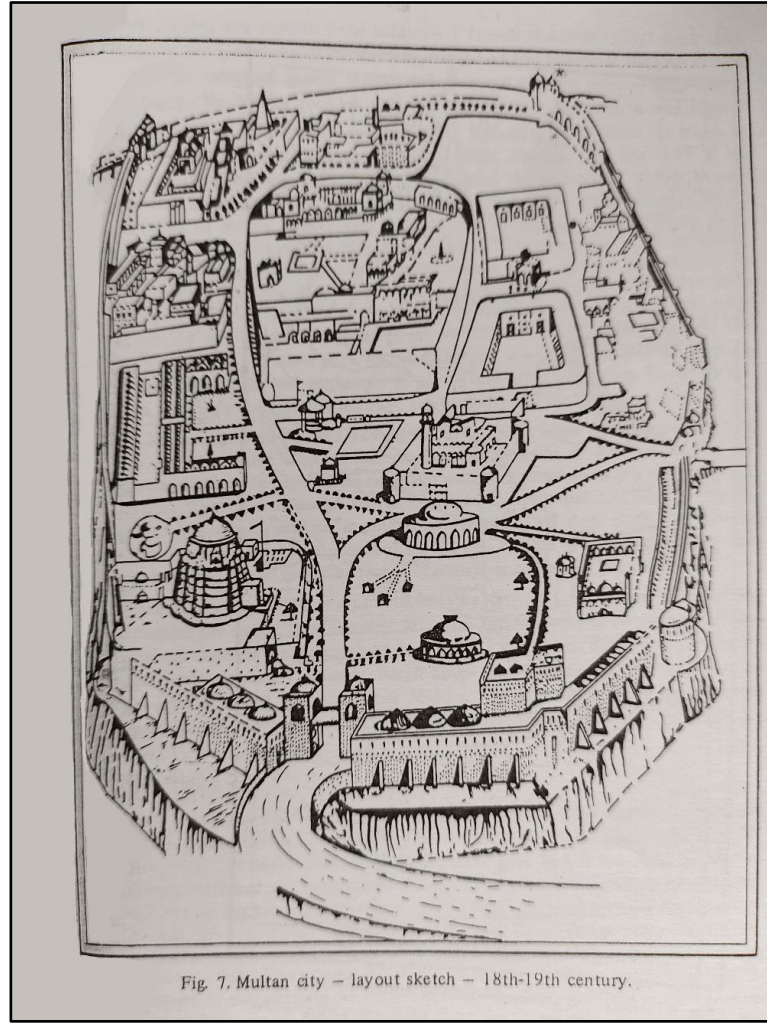
5. İbn Battuta Seyahatnamesinde Multan

İbn Battuta, Multan'ın Pencap bölgesinin sınırları içinde yer alan önemli bir şehir olduğunu, 94/713 yılında fethedildiğini ve kısa zamanda Müslümanların önemli merkezlerinden biri olduğunu söylemektedir (Aykut, 2010: 953). Hindistan'da bulunan en büyük emire 'Han' unvanı verildiğini ve Keşlû Han'ın da Sint ülkesinin Başşehri/Merkezi Multân'da oturmakta olduğunu söylemektedir. Han'ların Hint sultanı nezdinde de büyük itibara sahip olduğunu özel muamele gördüğünü bildirmiştir (Aykut, 2010: 231). İbn Battuta, Sertiz Han'ın Hindistan Ordusu Başkumandanı olarak Sint bölgesinin başşehri olan Multan' da oturmakta olduğunu, Multan'ın en önemli sınır şehri olması sebebiyle ordunun da büyük bir kısmının da burada yer aldığını kaydetmiştir (Aykut, 2010: 411). Buradan da 14. yüzyılın başlarında da Multan'ın hâlâ başkent olarak önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Seyahatname içinde birkaç yerde daha Multan'dan "Sint ülkesinin başşehri olan Multân" şeklinde bahsedilmektedir (Aykut, 2010: 414).

Ülkeye bir misafir geldiğinde; “Sind bölgesinin merkezi olan Multân'a ulaştığında Hint hükümdarı tarafından onun namına düzenlenecek bir ziyafetle ilgili emir gelinceye kadar orada kalır. Bu ülkeye gelen bir insan; davranışları, eylemleri ve amacına göre karşılık görür, ikram bulur. Çünkü gelenin ne parasına bakılır ne de atasına.” (Aykut, 2010: 370) diyerek ayırım yapılmadığından bahsetmektedir. Ülkeye gelen yabancıların Multan’da misafir ediliyor olması şehrin iç güvenliği ve şehrin gelen misafirin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir refah seviyesinde olduğu sonucuna varılabilir. Yerel halk arasında Hindular, Sikhler, Budistler ve Müslümanlar bir arada bulunmuştur. (Dasti, 1998: 42) Delhi Türk Sultanlığı döneminde merkez Delhi gerçekten büyük ve zengin bir şehir olması sebebiyle başkent olarak seçilmiştir. Multan, Delhi’den sonra ikinci en büyük merkez olması sebebiyle hem meliklerin hem de önemli komutanların yönetici olarak gönderildiği en önemli sınır şehri olmuştur. Multan kültür başkentliği yapmaya devam etmiş ve bazı dönemler valilerin özerkliğini ilan etmesiyle bir şehir devleti olmuştur. (Dasti, 1998: 43).

İbn Battuta seyahatnamesinde Multan için başşehir tabirini Sind bölgesinin başşehir olarak kullanmıştır. Sultan’ın başşehir olarak adlandırılan yer İbn Battuta döneminde ‘Dilli’ olarak adlandırılan günümüzde ki ‘Yeni Delhi’dir. 13. yüzyılın bazı dönemlerinde özerk olarak yönetilse de çoğu zaman Delhi’ye bağlı olmuştur (Dasti, 1998).

Battuta, Multan’a geldikten sonra ikinci bir vergi ödendiğinden bahsetmektedir. Ekonomik olarak gelişmiş bir kent olan Multan’ın düzenlenmiş bir vergi sistemi olduğu ve burada ticaret yapmanın önemli olduğu anlaşılmaktadır (Aykut, 2010: 370).

Görsel 5. 18- 19. yüzyıla ait Multan Şehri çizimi (Khan, 1983)

6. İbn Battuta Seyahatnamesinde Sivas

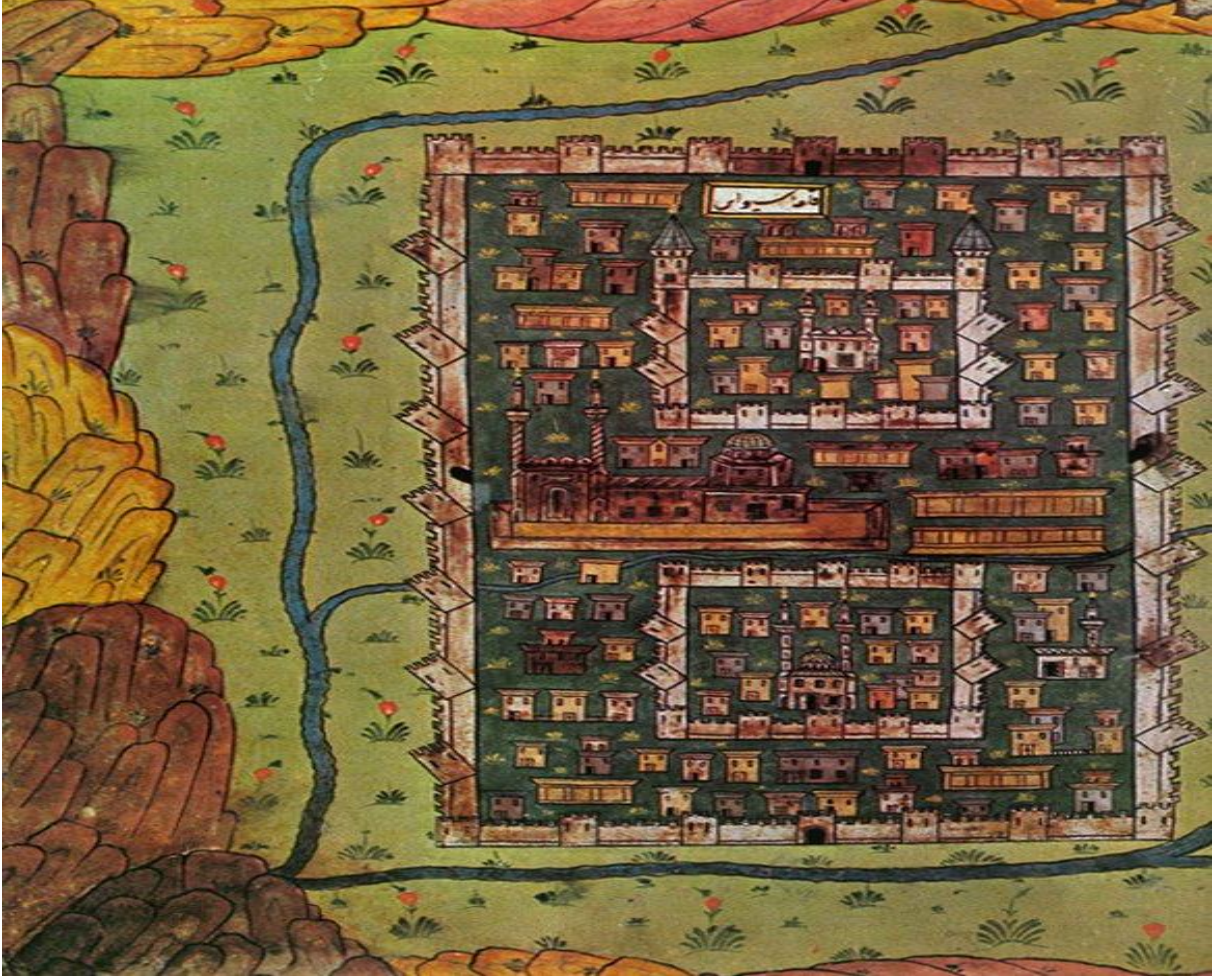
İbn Battuta, Anadolu ticaret kültürüyle ilgili olarak Ahî birliklerine değinerek, bunların Kırım'dan Konya'ya, Alanya'dan Sivas'a uzanan siyasi ve ticari etkinliğine dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. İbn Battuta Sivas'ı ziyaret ettiğinde Sivas'ta Eretna Beyliği hüküm sürmekte olduğunu görmekteyiz. Anadolu Selçuklu Devleti dağılışının ardından Sivas Eretna Beyliğinin başkenti olarak devam etmiştir. İbn Battuta Eretna beyliğinin ise Irak'a Bağlı olduğundan bahsetmektedir. Ve "Irak ülkesinin en büyük şehirlerinden biridir." ifadesini kullanmıştır. Tahsildarlar ve büyük kumandanların Sivas Şehrinde oturduğunu söylemiştir. Şehrin çok düzenli, bakımlı ve geniş caddelere sahip olduğundan çarşılarının "fevç fevç insanla dolup taşıdığı" yazmaktadır. Sivas' da medrese tarzında inşa edilmiş "Dâru's-Siyâde" (Seyyidler Konağı) denilen büyük bir bina olduğundan bahsetmektedir. Nakîbüleşrâf'ın bu konakta oturduğunu, "misafir kalan şerife, konakladığı sürece yiyeceği, içeceği, mumu ve kullanacağı eşyasının dahi verildiğinden, yola çıkarken de yol harçlığı gönderildiğini" söylemektedir

(Aykut, 2010: 343). Şehrin misafirperverliğinden ve ikramlarından bolca bahsetmektedir. Buradan da şehirde ekonomik canlılığın sürdüğünü anlamak mümkündür. Sivas'a girmeden kendisini karşılamaya gelenler olduğundan bahsetmektedir. Hepsinin de kendisini misafir ağırlamak istediğini ve bundan büyük bir mutluluk duyduklarını kaydetmiştir. "Hele ilk gelenler kendi tekkelerinde misafir oluşumuzdan dolayı sevinç duyuyor, diğerlerine caka satıyorlardı. Öteki ahı dergâhlarında yapıldığı gibi yatacak yerimizi, yiyeceklerinizi ve hamamını hazırladıklarını" en güzel şekilde misafir ettiklerinden bahsetmiştir (Aykut, 2010: 344). Sivas Kadısının, öğrencileri ile beraber kendisini ziyaret ettiğini ve Alâeddîn Ertenâ Bek'in gönderdiği atlarla hep birlikte yola çıktıklarından bahsetmiştir. "Ertenâ Bek bizleri sarayın girişinde karşıladı. Selâm vererek gelişimizi kutladı, gayet akıcı ve mükemmel bir Arapçası var!" Bu sarayın Sivas'ın neresinde olduğu bilinmemekle birlikte Sivas'ta bir Selçuklu Sarayı olduğu tahmin edilmektedir.

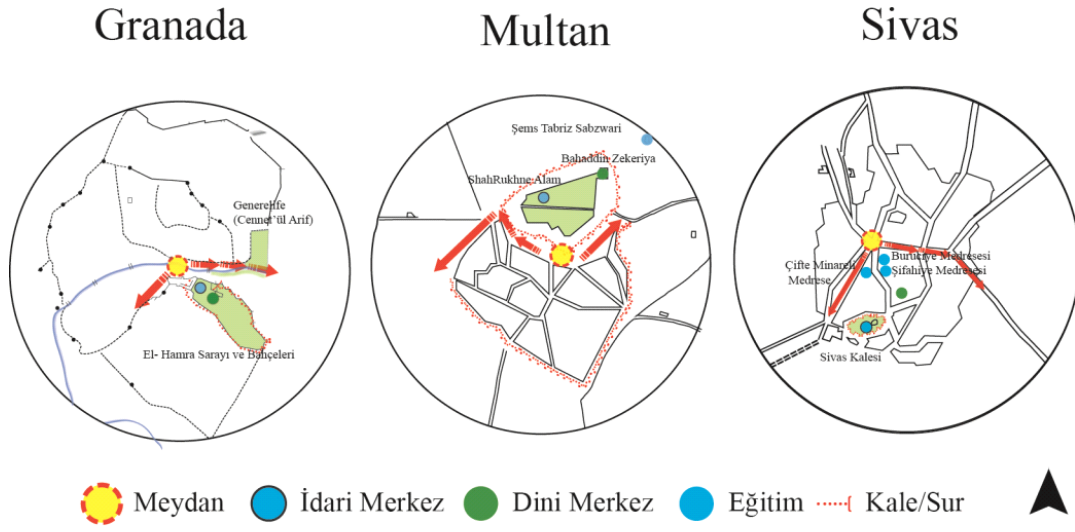
13. yüzyılda Sivas'ın 50.000 aşkın merkez nüfusu olduğu tahmin edilmektedir. Turan (1951) Sivas'ın vergilerde Konya'yı geçtiğinde bahsetmektedir. Bu rakamlardan Sivas'ın başkentten daha kalkınmış ve iyi durumda olduğu sonucuna varılabilir. Gezinler bize refah seviyesi yüksek bir yaşamdan bahsetmektedir. Selçuklu Hükümdarlarının Konya merkez olduğu dönemlerde de Sivas'ta yaşadıkları görülmektedir. Sivas'ta bir Selçuklu Sarayı olduğu ancak günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Ancak yeri hakkında birkaç farklı görüş bulunmaktadır. Uzunçarşılı ve Edgüer'in (2005) Sivas Şehri Kitabında bugün Paşabahçe olarak bilinen küçük bir vadiyi andıran bölgenin o dönem saray erkânının hizmetinde olduğu ve bu yüzden sarayında burada olabileceğini söylemişlerdir.

Sivas İbn Battuta'nın ziyaret ettiği tarihte "Ertenâ'nın o dönemdeki payitahtı/başşehri olan Sivas" ifadesini kullanmaktadır. Daha sonra tamamen "istiklâl kazanacak olan Ertenâ'nın, Kayseri'ye taşındığı" aktarılmıştır (Aykut, 2010: 906). Ayrıca Seyahatnamenin Sivas ile ilgili olan bölümünde o çağın Sivas'ı hakkında diğer alimlerin görüşüne de yer verilmiştir. Ebu'l-Fidâ Sivas hakkında: "Burası ünlü bir yerdir; küçük bir kalesi vardır; pek çok su kaynağı var ise de yeşilliği fazla değildir; ağacı azdır. Oranın nehri şehirden yarım fersah uzakta akar." demiştir. İbn Saîd ise şöyle söylemektedir: "Sivas, bölgenin ana şehridir; ticaret yapanlar orayı iyi bilirler; geniş bir düzlüğe kurulmuştur. Sürekli gidip gelenlerin aktardığına göre Sivas ile Kayseri arasındaki mesafe altmış mildir ve yirmi dört han vardır bu güzergâhda. Bu hanlarda kimseyle bağlantısı kalmamış yalnız yolcuların dahi ihtiyaç duyacağı her şey mevcuttur. Hele hele kar yağışının hâkim olduğu zamanlarda (bunun önemi daha iyi anlaşılır). Doğusunda Erzenerrûm (Erzurum) şehri vardır. Sivas, kış zamanı çok çok soğuk bir şehirdir!" Sivas'ın

soğuğuna karşı idarecilerin, yolcuların ve tacirlerin konakladığı han ve kervansaraylar inşa etmek suretiyle iklim koşullarına rağmen ulaşımın ve dolayısıyla ticaretin canlı tutulduğu görülmektedir.

Görsel 6. Matrakçı Nasuh Sivas Minyatürü (Denizli, 1995)

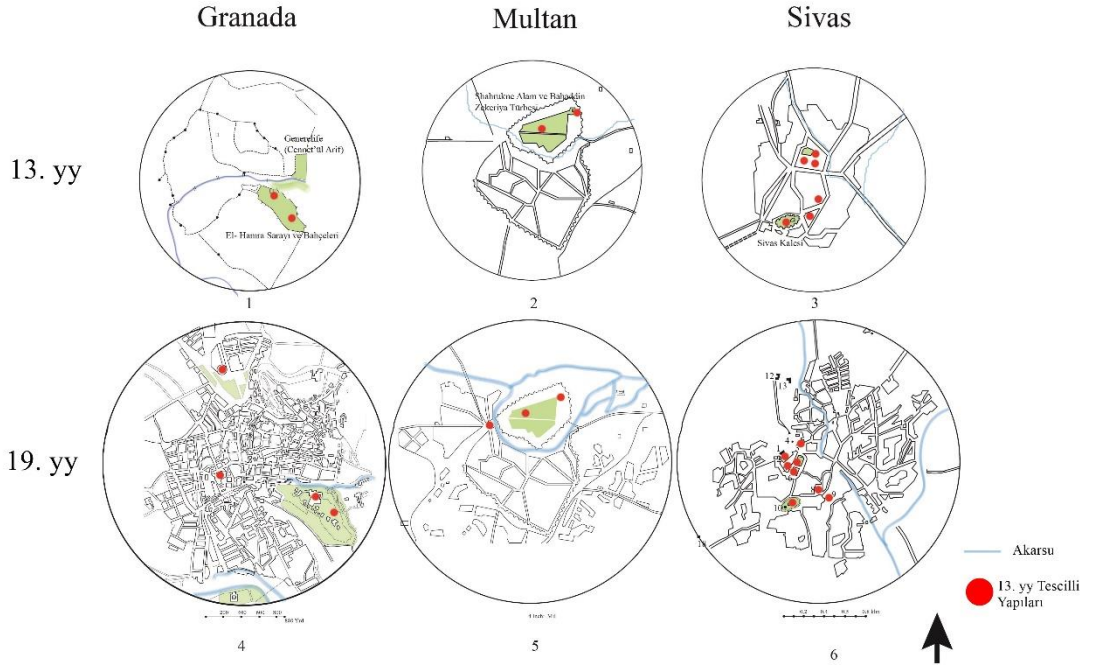

Görsel 7: Granada, Multan ve Sivas Şehirlerinin Karşılaştırılması

Görsel 7. Sözel veriler ve tarihi haritalardan üretilerek oluşturduğumuz 3 Şehrin 13. yüzyıla ait tahmini strüktür analizi

Genel olarak değerlendirecek olursak İbn Battuta 3 şehri de geniş, güzel ve refah içerisinde tasvir etmektedir. Bağ ve bahçelerinin olduğunu, akarsu yakınında olduğunu, ticarete ve eğitimde ön plana çıkan şehirler olduğunu söylemiştir. İbn Battuta Granada’ da bulunduğu süreçte karşılaştığı öğrencilerin bu şehri kendi memleketlerine benzettiklerinden bahsetmektedir. Bu öğrenciler arasında Anadolu’dan ve Hindistan bölgesinden öğrencilerde olduğunu görüyoruz. Bu durumda her ne kadar kültürel coğrafi birçok farklılıklar olsa da şehirlerin ve eğitim yapılarının benzediğini söylemek mümkün olacaktır. Bugün bile Hindistan ve Türk Şehirleri farklı kültür ve dilleri olan farklı coğrafi özellikleri olan milletlerdir. Ancak 13. yüzyıl düşünüldüğünde Hindistan’da köle imparatorluk olarak bilinen Ghulam Dynasty de bir Türk devleti olarak bilinmektedir (Durrani, 1991). Bu nedenle şehirlerin benzerlik gösterdiği düşünülebilir. Ayrıca Türklerin İslamiyet’i kabulü ile İslami hassasiyetlere göre planlanmış ve sosyal yaşam tarzının benzerliğinden söz edilmiş olması da muhtemeldir. 3 şehirde de 13. yüzyıldan kalan tescilli yapılar bulunmaktadır. Koruma altında ki bu yapılar; El Hamra Sarayı ve Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası UNESCO listesinde yer alan Dünya Kültür Mirasıdır. Sivas Gök Medrese, Çifte Minare, Şifahiye Medresesi, Buruciye Medresesi, Bahaddin Zekariyya Türbesi, ŞahRukhne Alam Türbesi, Şah Shams Tabreez Türbesi ve birçok türbe ile medrese 13. yüzyılda yapılmıştır (Denizli, 1998 ve Khan, 1983). Buradan da şehirlerde ve yapılaşmada kalıcı olması tercih edilen binaların işlevleri ile eğitime ne kadar önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu eğitimlerin verildiği şehirler de bu yapılarını dayanıklı inşa etmekle

kalmayıp hem estetik algı ve sanat ile birleştirmişlerdir. Bu şehirlerde bugün bile en çok kullanılan ve ziyaret edilen bölgeler bu alanlardır. Görsel 6’da Granada, Multan ve Sivas’ın meydanlarını tarihi ve dini yapılarının olduğu bölgelerini görmekteyiz. Şehirlerin topoğrafyası göz önüne alındığında kalelerin şehrin merkez ve yüksek alanlarına kurulduğu görülmüştür. Görsel 7’de 1,2 ve 3 numaralı çizimler şehirlerin 13. yüzyıla analiz çizimleridir. 4,5 ve 6 numaralı çizimler ise şehirlerin 19. yüzyıla ait planlarıdır. Kent merkezlerinin yüzyıllardır değişmediği görülmektedir.

Görsel 8: 13. yüzyıl ve 19. yüzyıl Kent Planları Karşılaştırması

Görsel 8’de 13. yüzyıla ait tahmini kent planları ve 19. yüzyıla ait kent planları verilmiştir. Bu haritalar arşiv niteliğindeki belgeler kullanılarak Adobe Illustrator aracılığıyla vektör veri olarak çizilmiştir. Ayrıca şehir merkezlerinde bulunan 13. yüzyıldan kalan tescilli yapılar kırmızı ile gösterilmiştir. 19. yüzyıla ait 4,5 ve 6 numaralı haritalara bakıldığında Multan haritasında ada detaylandırmalarının yetersiz olduğu görülmektedir. Granada ve Sivas şehirlerinin 19. Yüzyıla ait detaylı haritaları oluşturulmuşken Multan şehrinin henüz detaylı planı oluşturulmamıştır.

Sonuç

13. yüzyılda Granada, Multan ve Sivas şehirlerinin bölgeleri açısından yönetim, eğitim ve ticari merkez görevlerini üstlenmeleri önemli bir konudur. Bu şehirlerin, İbn Battuta’nın yazdıkları göz önüne alındığında 13-14. yüzyıllarda çeşitli kimliklerin bir arada bulunduğu ve

o dönemin metropol şehirleri olarak nitelendirilecek ölçekte bir üne, nüfusa ve ekonomiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Demografik yapıları ile ilgili İbn Battuta'nın aktardığı bilgiler haricince şehirler minyatür ve gravürlerde de oldukça yoğun ve kalabalık resmedilmiştir. İbn Battuta, Granada Şehrinin 103 km²'lik bir alana yayıldığından Hintli tüccarların 'Multani/Multanlı' olarak adlandırıldığından ve Sivas'ın insanla dolu olduğundan bahsetmiştir. 13. yüzyıl eğitim yapılarının günümüze kadar ulaşması ise şehirlerin gelişiminin mekânsal düzeyde izlerini sürebilmemizi sağlamaktadır. İlgili görseller (Görsel7) referansıyla, 19. yüzyıla gelindiğinde ise şehirlerde dikkat çekici bir büyüme ve yayılma olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 3 şehirde de günümüze ulaşan kale/sur kalıntılarının olduğu, tescilli yapıların bulunduğu ve merkezlerde yeşil alanların örtüştüğü tespit edilmiştir. Bu çalışma ile birlikte İbn Battuta'nın seyahatnamesi öncülüğünde geçmişe ait sözel verilerin mekânsal izleri tespit edilmiş ve bu doğrultuda oluşturulan görselleştirmeler ile bundan sonra yapılacak olan çalışmalara mekânsal bir altlık oluşturulmuştur.

Kaynakça

- Abel, M., (2017). *Medieval Urban Planning: The Monastery and Beyond*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, s.251.
- Adıgüzel, C.E., (2019). Endülüs'te Bir İlim Ve Kültür Şehrinin Doğuşu: Gırnata Örneği. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 42: 29-60.
- Akbulut, G., (2009). Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 35 (2): 212-222.
- Aykut, A. S., (2010). *İbn Battûta Seyahatnâmesi - I. Cilt / Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî*. Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul, s.1012.
- Boz, M., (2014). 13.-15. Yüzyıllarda Anadolu Kentleri ve Kentliler. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli*, s.162.
- Can, Y., (1995). *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*. Türkiye Diyanet Vakfı. Ankara, s.244.
- Ceran, İ., (2013). Meriniler Devleti. *International Journal Of Science*, 6 (2):223-268.
- Çınar, T., (2004). *Türkiye'de ve Dünya'da Başkentlik Sorunu*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 32, Ankara, s.268.
- Dasti, H., (1998). *Multan A Province of The Mughal Empire (1525-1751)*. Royal Book Company, Karachi, 368.
- Denizli H., (1995). *Sivas Tarihi ve Anıtları*. Simtaş Matbaacılık, Sivas, s.416.
- Durrani, A.M.K., (1991). *History Of Multan From The Early Period To M.S.1849*. Vanguard Books Pvt Ltd, Lahore, s.199.
- Emre, A., (2016). *Moriskolar Belgeseli*. (<https://www.youtube.com/watch?v=A3k9hCNKTDs>), (Aralık, 2021).
- Jose C.T.S., (2007). *Aljibes Y Mezquitas En Madina Garnata*, *Aquilafuente*, 116: 314-325.
- Khan, A., (1983). *Multan History And Architecture*. Imprint Offset Printers, Lahore, s.387.
- Saday, B., (2022). İmparatorluğun Ayak Sesleri: III. Pepin (714-24 Eylül 768). *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (Online)*, 7: 1818-1840.
- Sebetci, H., (2016). 11. -12. Yüzyıllarda Ortaçağ Avrupası'nın Eğitime Genel Yaklaşımı. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2 (3): 91-105.
- Söğüt, M., (2017). *İbn Battuta Ve Seyahatnamesi*. *Düşünen Şehir*, 1: 156-162.
- Tanrıverdi, M., (2019). *Delhi Türk Sultanlığı Dönemi'nde Multan (1206-1414)*. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Tokat, s.89.
- Turan, O., 1951. *Selçuklular Zamanında Sivas Şehri*, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9 (4): 147-157.

-
- Uzunçarşılı, İ. H., Edgüer, R. N., (2005). Sivas Şehri. Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.322.
- Yamaçlı, R., Koç, P., (2017). Bir Tarihsel Haritalandırma Projesi: Üç Medrese ve Düşünsel İzlekleri. Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırma Dergisi, 12: (24): 157-173.
- Yiğit, İ., (2017). Endülüs (Gırnata Sultanlığı) ve Kuzey Afrika İslam Devletleri, Kayıhan Yayınları, İstanbul, s.464.
- URL1: <https://ballandalus.wordpress.com/2015/09/16/al-madrasa-al-yusufiyya-in-granada-knowledge-and-power-in-14th-15th-century-al-andalus/>
- URL 2: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Braun_Granada_HAAB.jpg
- URL 3: <https://www.alamy.com/stock-photo-granada-vintage-town-city-map-plan-spain-1899-107976595.html>.